

Нарешті, сьогодні підтверджує прогнози, висловлені ще на початку нинішнього століття, про майбутні зміни в природі і можливості застосування трансформованої приватної власності. Ці зміни в свою чергу потребують перетворення у структурах правового захисту цієї власності, які становлять одну з найактуальніших проблем правничої сфери в сучасній Україні.

Надійшла до редколегії 10. 08. 98

І. Спасибо-Фатєєва, доц. НЮА України

Особливості правовідносин, що виникають при створенні акціонерного товариства

У процесі створення відкритих акціонерних товариств беруть участь засновники та особи, що передплачують акції (далі — передплатники). Їх правове становище різниться. Це пов'язане з тим, що засновники акціонерного товариства мають за мету здійснення зобов'язань не тільки для себе, а й для багатьох інших осіб, кількість і особистості яких на момент укладення договору про створення товариства їм невідомі. Без цих осіб досягнення мети засновників щодо створення акціонерного товариства неможливе. Отож, правовідносини засновників з особами, що виказали бажання передплатити акції, є неминучим.

У ст.ст. 28, 30 Закону України «Про господарські товариства», де йдеться про правовідносини засновників з передплатниками, не розкриваються достатньою мірою права та обов'язки цих осіб, тобто зміст правовідносин між ними. Правова природа цих правовідносин зараз не досліджується, а в дореволюційній період навіть залишалася спірною.

Разом з тим недостатність правового врегулювання і невизначеність правовідносин, що складаються при передплаті на акції, відбиваються в першу чергу на передплатниках, які не повідомлені про майбутнє акціонерне товариство інакше як з інформації засновників. Звідси виникає протилежність інтересів сильних і досвідчених засновників та необізнаних акціонерів¹.

¹ Див.: Каминка А. И. Основы предпринимательского права. Пг., 1917. С. 183.

Якщо виходити з того безумовного факту, що правовідносини між засновниками і передплатниками є цивільними, то можна дійти до підстав їх виникнення, якими можуть бути тільки угоди. Причому такими підставами є угоди, укладені під двома відкладальними умовами, тому що сторони цих угод (засновники та передплатник) поставили виникнення прав та обов'язків в залежність від обставин, відносно яких невідомо, чи виникнуть вони (ст. 61 ЦК України). Цими обставинами є покриття передплатою 60% акцій і прийняття рішення установчими зборами про створення акціонерного товариства.

Засновники не тільки бажають, а й прагнуть до настання першої умови, оскільки це в свою чергу є необхідною передумовою досягнення їх мети щодо створення акціонерного товариства, до чого і зводиться вся їх діяльність. Чи буде виконано цю умову, стане відомо лише після закінчення строку відкритої передплати, який не може перевищувати шести місяців (ст. 30 Закону України «Про господарські товариства»).

Про настання цієї умови засновники узнають раніше передплатників. Останні одержують зазначену інформацію разом з інформацією про скликання установчих зборів, в якій також повинна міститися вказівка про термін внесення додаткових сум в оплату акцій, які передплатила кожна особа, з тим щоб з урахуванням попереднього внеску було внесено не менше 30% номінальної вартості акцій.

Що стосується другої умови — прийняття рішення установчими зборами про створення акціонерного товариства, то її настання не залежить від засновників. Засновники зробили все можливе, щоб настала друга умова. Останнє ж слово залишається за всіма особами, що беруть участь в установчих зборах — засновниками і передплатниками. Отже, виникнення прав у передплатників, а так само як і досягнення ними мети стати акціонерами, залежить вже тільки від них самих, а не від виконання зобов'язань засновниками. Причому ці правовідносини не впливають ні з відносин кожного передплатника з засновниками, які не могли б зобов'язатися до цього перед передплатниками, ні з відносин передплатників між собою, тому що вони не перебувають у правовідносинах до моменту реєстрації акціонерного товариства.

Це правове становище передплатників, не пов'язаних ні з ким будь-якими зобов'язаннями щодо створення акціонерного товари-

ства, но тим не менш здатних здійснити дії, що породжують правові наслідки як для себе (і не тільки для кожного і всякого, а й для всіх разом), так і для засновників, має передумовою виникнення між ними вже інших у порівнянні з зобов'язальними правовідносинами. Можна стверджувати, що вже на цьому етапі створення акціонерного товариства присутні елементи корпоративності правовідносин між особами, що беруть участь у цьому процесі.

Виконання обов'язку засновників продати акції передплатнику і право останнього вимагати виконання цього обов'язку можливі лише після настання зазначених юридичних фактів, а саме:

- охоплення передплатою не менш 60% заявленого статутного фонду;

- прийняття рішення установчими зборами про створення акціонерного товариства;

- державної реєстрації акціонерного товариства.

Слід зауважити, що первісно зрозуміло, що свої зобов'язання перед передплатниками засновники виконати не зможуть, тому що видати акції має право лише акціонерне товариство при додержанні численних умов і вимог щодо оформлення випуску акцій. Такий перехід виконання зобов'язань від засновників до товариства обумовив в теорії корпоративних відносин виникнення конструкції представництва. Дійсно, ці відносини східні з посередницькими договорами, бо засновники набувають права та обов'язки не для себе, а для створюваного ними акціонерного товариства. Вони діють, як правило, за рахунок товариства, тому що згідно з п. «д» ст. 36 Закону України «Про господарські товариства» установчі збори приймають рішення про схвалення угод, укладених засновниками до створення акціонерного товариства. При прийнятті такого рішення угоди, укладені засновниками до державної реєстрації товариства, вважаються укладеними з товариством.

Така позиція є неприпустимою тому, що не існує суб'єкта права — акціонерного товариства, яке б доручило засновникам діяти від його імені. Передплатники повинні були б зобов'язуватись сплатити вартість акцій не перед засновниками, а перед майбутнім акціонерним товариством. Оскільки ж це неможливо, тому що воно відсутнє в момент виникнення зобов'язань, а зобов'язання не може не виникнути, бо інакше товариство не буде створене, то назріла необхідність замість товариства передбачити існуючих носіїв прав і обов'язків.

З наведеної позиції впливає ще одна — про застосування правил з договору на користь третіх осіб, в якій також містяться недоліки попередньої в зв'язку з відсутністю самого уповноваженого суб'єкта — акціонерного товариства. Більш того, при такому підході складається ситуація, коли із укладених без третьої особи договорів не тільки виникають права у цієї неіснуючої особи, а й обумовлюється саме її виникнення¹. Не зрозумілим також є те, хто виступає стороною в договорі з передплатниками — акціонерне товариство чи засновники, що тягне за собою проблеми обов'язків та відповідальності з цих договорів.

Головним обов'язком передплатників є оплата ними вартості підписаних акцій. Цей обов'язок вони здійснюють частково перед засновниками, але в Законі України «Про господарські товариства» йдеться про обов'язок сплати акцій щодо акціонерного товариства, яке і має право застосовувати негативні наслідки по відношенню до осіб, які не оплатили повністю вартість акцій протягом року. Ситуація ускладнюється тим, що повноваження притягнення до відповідальності передплатників має суб'єкт, перед яким передплатник не зобов'язувався внаслідок його відсутності, але якому таке право надане законом і установчими документами акціонерного товариства. Засновники ж, які згідно з тим же законом перебувають в договірних відносинах з передплатниками, таких прав не мають.

Крім елементів договору доручення дослідники вбачають в правовідносинах між засновниками і передплатниками й елементи договору купівлі-продажу².

Ця точка зору є найбільш наближеною до дійсної ситуації, що складається при передплаті. В ст. 28 Закону України «Про господарські товариства» також встановлюється, що акції придбаються передплатниками за договорами із засновниками. Придбання є передачею акцій у власність. Тому може йтися про підстави виникнення права власності на акції, і оскільки законодавець стверджує, що воно виникає у передплатників на підставі договору, тобто похідним способом, то слід проаналізувати договори про передачу об'єктів у власність. Якщо оплата акцій здійснюється грошима, це

¹ Див.: Мозолин В. П. Корпорации, монополии и право в США. М., 1966. С. 148.

² Див.: Каминка А. И. Вказ. праця. С. 229; Шершеневич Г. Ф. Учебник торгового права. М., 1919. С. 157-158; Бизнес. 1997. 25 марта. № 11.

нагадує договір купівлі-продажу. Якщо ж в оплату акцій вноситься майно, то, ймовірно, слід вести мову про договір міни. Однак такий договір має свої особливості, що стосуються оцінки майна, яке вноситься в оплату акцій. Така оцінка не залежить від сторін (засновників і передплатника), бо повинна затверджуватись установчими зборами. Самі ж по собі акції не мають такої ж цінності, як майно, що вноситься в їх оплату. Цінністю є ті права, які надаються акцією.

Акціонеру не гарантується одержання тієї ціни, що він вніс за акції при їх реалізації, бо ця ціна вже складатиметься в конкретних угодах з акціями. Акціонер також не може розраховувати на одержання цієї ціни при ліквідації акціонерного товариства, оскільки розрахунки з ним провадяться після задовільнення вимог працівників товариства по заробітній платі, розрахунків з бюджетом, іншими кредиторами (ст. 21 Закону України «Про господарські товариства»).

Має свої особливості і момент переходу права власності на блага, якими обмінюються. Так, внаслідок договору міни обидві сторони стають власниками майна, що передається одною другій. В зобов'язанні ж по оплаті акцій майном воно передається засновникам з наступним переходом права власності до акціонерного товариства після його державної реєстрації. Акції ж видаються акціонеру лише після повної їх оплати не тільки конкретним акціонером, а й всіма акціонерами за своїми зобов'язаннями.

Крім розглянутих підходів, західна судова практика вирішує питання правовідносин між засновниками і передплатниками, а в подальшому і акціонерного товариства за допомогою теорій тривалої оферти, схвалення, прийняття, договору на користь третьої особи, новації, цесії та ін.

Відмічені особливості правовідносин приводять до висновку про неможливість в принципі говорити про договірний (похідний) спосіб виникнення права власності на акції у зв'язку з тим, що:

- акцій на момент виникнення зобов'язання між передплатниками і засновниками ще не існує;

- у передплатників як майбутніх акціонерів право власності на акції виникає первісним способом, бо вони стають їх першими власниками;

- засновники не можуть зобов'язуватися передати у власність те, власниками чого вони не можуть бути, не будуть, і власник не тільки не уповноважував їх на розпорядження своєю власністю, а

й такого власника взагалі не існує, тому що акціонерне товариство ще не створене;

- засновники ніколи не виконають своє зобов'язання передати у власність передплатникам акції, бо це зобов'язання може і повинно виконати акціонерне товариство.

Важливим для характеристики правовідносин, що виникають при створенні акціонерного товариства, є значення установчих зборів. Так, якщо угоду між засновниками і передплатником досягнуто на тому чи іншому етапі з моменту видачі засновниками зобов'язання продати передплатнику необхідну кількість акцій або з моменту їх запрошення на установчі збори, то з точки зору зобов'язальних правовідносин саме скликання установчих зборів є байдужим для зобов'язань, що вже виникли. Однак це не так, бо і засновники, і передплатники й приймають рішення про створення акціонерного товариства на корпоративних принципах, тобто більшістю голосів присутніх, а не одностайно.

Усі ці невідповідності процедури передплати договірним правовідносинам, спроби обґрунтувати їх введенням деяких особливостей відомих конструкцій, застосування законодавцем понятійного апарату, що суперечить загальноприйнятим вимогам, є очевидними.

Очевидним є також те, що правовідносини між засновниками і передплатниками в процесі створення акціонерного товариства неможливо втиснути в рамки не тільки договірних відносин, а й інших угод, наприклад, розглядаючи їх як сукупність численності односторонніх угод або за типом відносин між улаштувачами конкурсу з його учасниками, коли воля конкурсної комісії спрямована на залучення максимально більшої кількості конкурсантів, з тим щоб відібрати найбільш вдалі пропозиції і визначити переможця конкурсу. Воля ж конкурсантів спрямована на участь у конкурсі з метою одержання перемоги в ньому. При цьому конкурсанти не тільки не перебувають у правовідносинах між собою, а й конкурують один з одним, їх волі спрямовані якщо не протилежно як між контрагентами в двосторонніх угодах (продавець-покупець), то і не до однієї мети на відміну від передплатників, метою яких є створення акціонерного товариства. Право на придбання акцій мають усі передплатники, а не тільки особа, що відповідає вимогам, які ставляться організаторами конкурсу. У передплатників також не виникає договірних правовідносин з організаторами конкурсу, які нічим не зобов'язувалися перед ними, і навпаки.

Неприйнятність договірному характеру правовідносин між засновниками і передплатниками з урахуванням невизначеності кола передплатників і невідомості їх один одному стала підставою для пропозиції вважати правовідносини при передплаті послідовною зміною товариств. Кожне нове товариство створюється автоматично за фактом передплати когось на акції і одночасно припиняє існування попереднього¹.

Ця теорія не мала своїх прибічників у чистому вигляді, тому що мета таких товариств незрозуміла, вони не мають ні органів, ні власного майна, не вписуються і в конструкцію простого товариства (договір про спільну діяльність). Однак зазначена теорія одержала свій розвиток у пропозиціях про уявлення процесу передплати як багатосторонню угоду, що складається з послідовно здійснюваних двосторонніх угод, коли на кожній стадії попередня угода поглинається наступною, доки в двосторонній угоді не будуть присутні всі сторони (тобто коли передплату на акції закінчено). Приєднання кожного наступного передплатника є його вступом до договірних правовідносин, причому цей договір є багатостороннім².

Дана теорія в свою чергу є близькою й до теорії установчого договору щодо створення акціонерного товариства як єдиного договору майбутніх акціонерів, прибічниками якої були Вінер, Гірке, Леман та ін.

Таким чином, еволюція концепцій стосовно правовідносин при створенні акціонерного товариства припускає коливання від відсутності будь-яких правовідносин між передплатниками до наявності між ними так званих соціальних правовідносин у зв'язку з неприпустимістю товариського договору щодо створення юридичної особи, що ґрунтується на союзі капіталів. Передплата ж і створення акціонерного товариства при цьому розумілися як односторонній акт множинності.

Розвиток правовідносин між засновниками і особами, які передплатили акції, приводить до їх повного оновлення внаслідок заміщення сторони в зобов'язанні замість засновників акціонерним товариством. Тому правильно було б говорити не про заміну осіб у

¹ Ця теорія розроблена проф. Телем (див.: Каминка А. И. Вказ. праця. С. 193).

² Див.: Журавлев Н. П. Многосторонние сделки в советском гражданском праве: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 1984. С. 13-14; Глибка С. В. Сущностные признаки акционерного общества: Дис. ... канд. юрид. наук. Х., 1995. С. 24.

зобов'язанні, а про виникнення нового зобов'язання — корпоративного. Слід ураховувати при цьому висловлювання відомого дослідника корпоративних правовідносин І. Тарасова про те, що відносини, що складаються в акціонерних компаніях, необхідно дуже обережно підводити під відомі, старі юридичні побудови, маючи завжди на увазі, що нові форми спів'єдності викликають й нові юридичні правовідносини¹.

Надійшла до редколегії 08. 10. 98

¹ Див.: Учение об акционерных компаниях. Рассуждение И. Тарасова. К., 1878. С. 460.